

# HANNAH ARENDT

## INTERVIEW MET MARGARETHE VON TROTТА



### Denken op eigen kracht is van alle tijden

In de biopic *HANNAH ARENDT* vertelt Margarethe von Trotta over vier spraakmakende jaren uit het leven van de filosoof.

De Duitse cineaste zakte naar Brussel af om haar film te promoten. Een gesprek over de mens achter de brieven, feminisme en de uitdaging van televisie. — GORIK DE HENAU

**FILMMAGIE: Over Hannah Arendt werden al documentaires gemaakt, maar bij mijn weten nog geen speelfilm. Wat wilde u met de film precies bereiken?**

MARGARETHE VON TROTТА: Ik ben geen documentairemaker. Ik wilde haar alleen portretteren, een film over haar maken om haar beter te leren kennen. Arendt wilde voor alles begrijpen. Voor mij geldt hetzelfde wanneer ik een film maak, het is mijn manier om beter te begrijpen. En tegelijk hoop ik anderen op die manier in staat te stellen om beter te begrijpen, of op zijn minst nieuwsgierig te zijn.

**FILMMAGIE: Arendt is in de eerste plaats een schrijfster en u baseerde zich ook op**

**haar geschriften. Hoe maakte u daarvan een scenario met het oog op een visuele vertelling?**

M. VON TROTТА: Niet alleen van haar boeken maakten we gebruik. Ze schreef ook een massa brieven. Er zijn ettelijke volumes met haar briefwisseling, bijvoorbeeld met Karl Jaspers, bij wie ze haar doctoraatsverhandeling maakte. Maar ook met de Amerikaanse schrijfster Mary McCarthy, haar man Heinrich Blücher, Martin Heidegger en Kurt Blumenfeld. Die brieven werpen licht op haar persoonlijkheid. In een brief schrijf je op een andere, minder intellectuele manier dan in theoretische geschriften. Daarnaast ontmoetten we ook mensen die haar gekend hebben, bijvoorbeeld haar secretaresse

en vriendin Lotte Köhler. Zij was nog in leven toen we aan het project begonnen, zij vertelde ons een heleboel. Elisabeth Young-Bruehl, die een omvattende biografie van haar schreef, had haar leren kennen als studente. Ook haar laatste persoonlijk assistent ontmoetten we, en nog andere figuren die haar tijdens haar leven gekend hadden.

**FILMMAGIE: U ensceneert het proces-Eichmann niet, maar gebruikt alleen documentaire beelden. Vanwaar die keuze? En zag u 'Un spécialiste', de documentaire van Eyal Sivan uit 1999?**

M. VON TROTТА: Ja, natuurlijk. *Un spécialiste* zag ik nog voor ik het idee kreeg om rond Han-

nah Arendt te werken, ik vond hem uitstekend. Voor zijn film baseerde Sivan zich net zoals ik op Arendts boek *Eichmann in Jerusalem*. Samen met Pam Katz, mijn Amerikaanse coscenarist, zag ik de film verscheidene keren toen we aan het schrijven waren. Later bekeek ik ook ander beeldmateriaal dat niet in *Un spécialiste* zit en waarvan ik een deel in mijn film heb gebruikt. Vanaf het begin besliste ik dat ik authentiek beeldmateriaal zou gebruiken en geen reconstructie zou maken. Wanneer je een acteur opvoert, krijg je altijd te maken met zijn brio: kijk nu toch eens hoe geweldig hij dat personage vertolkt. Op die manier krijg je geen zicht op de middelmatigheid van Eichmann. Ik wilde samen met haar naar hem kijken, om zo bij haar ideeën en gevoelens uit te komen.

**FILMMAGIE: In enkele flashbacks zien we Martin Heidegger, na de oorlog felomstreden vanwege zijn samenwerking met de nazi's. De film gaat niet echt dieper op die controversie in, waarom niet?**

M. VON TROTТА: Omdat ik me beperk tot de periode 1960 – '64, en toen zag ze hem niet meer. Er zijn twee flashbacks waarin ze aan hem terugdenkt. Die gebruik ik om te laten zien dat hij haar eerste leermeester in de filosofie was en ook haar eerste minnaar. Na de oorlog, in 1950, zagen ze elkaar in Freiburg terug en toen drong ze erop aan dat hij een publieke verklaring zou afleggen over zijn oorlogstijd. Maar ik wilde hem ook opvoeren omdat hij in de film het derde deel is in een 'trilogie over het denken'. Eichmann dacht niet, volgens Arendt was hij niet tot denken in staat. Arendt zelf is een denker en op het einde zegt ze dat denken ons voor catastrofes kan behoeden. Ergens daartussenin zit Heidegger. Hij was haar leermeester in het denken, maar werd finaal toch een nazi. Die drie personages staan voor verschillende houdingen ten opzichte van dezelfde thematiek.

“De nieuwe Duitse generatie filmmakers is veel minder bezwaard met de last van het verleden”

**FILMMAGIE: U werkt opnieuw met Barbara Sukowa samen, die evenmin als uzelf joods is. Was u niet bang dat dat tegen u gebruikt zou worden?**

M. VON TROTТА: Ik denk niet dat het een rol speelde. Je moet weten dat we in 1985 al samen *Rosa Luxemburg* draaiden. Luxemburg was ook

joods en daar is toen niemand over gevallen. Dat zou trouwens een vorm van racisme zijn. Het enige wat telt, is of ze erin slaagt om je te doen geloven dat ze Hannah Arendt is. Niet haar afkomst maar haar intelligentie gaf de doorslag.

“Ik wou samen met Arendt naar *Eichmann* kijken”

**FILMMAGIE: Al uw films lijken te gaan over het raakvlak tussen het persoonlijke en het politieke, bijvoorbeeld 'Katharina Blum', 'Die bleierne Zeit', 'Rosa Luxemburg' en 'Rosenstraße'. Wat voegt HANNAH ARENDT daaraan toe en wat kunnen we vandaag nog van haar leren?**

M. VON TROTТА: Ik maak geen films om boodschappen mee te geven, ik ben geen professor. Als er in de film al een boodschap zit, dan is het deze: Gebruik je eigen geest en denk! Er zijn twee uitspraken van haar waar ik erg aan gehecht ben. De eerste is: Ik wil begrijpen. En om te begrijpen moet je natuurlijk denken. De tweede luidt: Denken zonder trapleuning. Je moet denken zonder ideologie, zonder je op anderen te verlaten of om hun mening te vragen. Denken op eigen kracht, dat is toch van alle tijden? Tegelijk is het nu opnieuw brandend actueel geworden. In de voorbije tien jaar hebben de mensen dat vermogen weggegeven aan banken, instellingen en politici. Nu zijn ze alles kwijt en zijn ze kwaad. Dat is volgens mij ook een van de redenen waarom de film in Duitsland zoveel succes heeft. De mensen willen hun denkkracht terug, ze willen opnieuw in eigen naam denken.



MARGARETHE VON TROTТА

**FILMMAGIE: U wordt wel eens een 'feministische' cineaste genoemd. Hoe voelt u zich daarbij en vindt u dat een accurate weerspiegeling van wat u als kunstenaar tracht te bereiken?**

M. VON TROTТА: Ik heb niets tegen dat label, hoewel het ook iets wel iets vrijblijvends heeft. Toen ik films begon te maken, moest je als vrouwelijke regisseur wel feminist zijn. Je moest echt vechten voor het recht om als vrouw een film te maken, dat was niet evident. Nu is er al veel veranderd, al is de strijd nog niet gestreden. Maar zeker in Duitsland zijn er tal van vrouwelijke regisseurs, zowel in de film als het theater.

**FILMMAGIE: U maakt deel uit van een generatie die de Duitse cinema internationaal opnieuw op de kaart zette, samen met regisseurs zoals Rainer Werner Fassbinder, Werner Herzog, Wim Wenders en Volker Schlöndorff. De nieuwe generatie, met figuren zoals Tom Tykwer, Fatih Akin en Oliver Hirschbiegel, is tegelijk diffuser en minder uitgesproken Duits?**

M. VON TROTТА: Zij kijken naar de wereld terwijl wij meer naar het verleden teruggrepen. De meesten van ons begonnen na 1968. Wij waren een opstandige generatie, we rebelleerden tegen onze vaders. We wilden de waarheid aan het licht brengen, weten wat er in ons land allemaal was gebeurd. Daarom waren we gericht op het verleden én het heden. De nieuwe generatie is opgegroeid in een klimaat van openheid. Ze zijn veel minder bezwaard met de last van het verleden. Sommigen van hen hebben ook al in Hollywood gewerkt. Dat is onvermijdelijk, de Amerikaanse cinema blijft op filmmakers een grote aantrekkingskracht uitoefenen. Maar voor ons was de Franse Nouvelle Vague belangrijker, zeker voor mij, want ik heb in Parijs gestudeerd. Al hield ik ook van Bergman en Hitchcock.

**FILMMAGIE: Op een bepaald moment bent u uit noodzaak voor televisie gaan werken. Wat vindt u van dat medium?**

M. VON TROTТА: Ik verkies natuurlijk film, vanaf het begin mijn grote droom. Maar de financiering voor een filmproject neemt altijd zoveel tijd in beslag. Voor HANNAH ARENDT bijvoorbeeld duurde het tien jaar voor we het geld bij elkaar konden brengen. Om te overleven moet je dus wel voor televisie werken, en tegenwoordig zijn daar ook zoveel opportunititeiten. Maar de omstandigheden zijn helemaal anders. Een televisiefilm moet je in vijftien dagen zien af te werken. Dat is een hele uitdaging, en daar houd ik van. ✕

INTERVIEW – BRUSSEL, 15 APRIL 2013

# HANNAH ARENDT



## INDRINGEND PORTRET – PRO

**MARGARETHE VON** Trotta had deze biografische film al eerder willen maken. Om precies te zijn voor *Vision*, die prachtige ode aan het 'levende licht'. Toen haar filmproducent haar echter vroeg: "Wie is Hannah Arendt?", besloot ze die film later te maken, met een andere producent wel te verstaan. Von Trotta's fascinatie voor sterke vrouwen is niet nieuw. Of het nu gaat om Lena uit *Rosenstrasse* of de twee zussen uit *Die bleierne Zeit* die zich elk op hun manier tegen de maatschappij verzetten, of om historische figuren zoals Hildegard von Bingen of Rosa Luxemburg, altijd ligt de klemtoon op de innerlijke kracht die tegen alle moeilijkheden in onverwoestbaar blijft. Altijd filmt von Trotta met veel begrip voor haar personages. Haar liefdevolle portret van Hannah Arendt, waarin de cineaste erin slaagt om de vele scènes binnenshuis heel mooi en sfeervol te filmen door een subliem aanwenden van het licht, beslaat twee belangrijke periodes

uit Arendts leven. **HANNAH ARENDT** gaat in hoofdzaak over het proces van Eichmann in Jeruzalem waar Arendt voor de *New Yorker* over schrijft (de film begint dan ook met zijn ontvoering door de Israëli's uit Argentinië). In een drietal korte flashbacks wordt voorts nog verwezen naar Arendts relatie met Heidegger, van wie ze wilde "leren denken", maar van wie ze dan weer niet begreep waarom hij zich bij de nazi's aansloot. Die scènes maken niet alleen duidelijk dat Arendt voldoende intelligent was om een man zoals Heidegger te kunnen boeien, maar ook dat zij de rede, het denkproces, altijd boven de emotie stelt (dat wordt haar overigens ook enkele keren door collega's verweten). Dat blijkt ook het probleem bij haar artikelen over Eichmann; het was begin jaren 60 nog te vroeg om de man anders dan als een monster af te schilderen, en zeker niet als een bureaucraat die zijn papierwerk tot in de puntjes in orde wilde hebben maar niet in staat bleek om te

denken. De leiders van de joodse gemeenschappen hadden zelf op het proces getuigd dat ze zoals bekend (om chaos en paniek te voorkomen?) actief hadden meegeholpen met de deportatie van de joden. Een fragment van zo'n getuigenis is ingelast in de archiefbeelden van het proces, die von Trotta heel knap door haar film weeft – zo gaat de stem van de aanklager op de archiefbeelden door wanneer de film op kleur overgaat, en we Barbara Sukowa als Arendt in de zaal zien zitten. Dat vermelden stond volgens velen evenwel gelijk aan nestbevuiling. Vooral de generatie die de holocaust had meegemaakt nam haar die artikelen kwalijk waarin ze objectief wilde nadenken over de aard van het kwade. Zoals *Vision* speelde met het licht dat voor Hildegard von Bingen zo essentieel was, is ook de film **HANNAH ARENDT** zoals zijn hoofdpersonage. Von Trotta legt niets uit. De kijker moet zelf maar afleiden (of later opzoeken) wat er gebeurt. Geen verkla-

rende tekst bij Eichmanns ontvoering. Geen uitleg over Heidegger, Mary McCarthy, Hans Jonas of Arendt zelf. Nu is dat ook niet echt nodig. De film absorbeert van in het begin je aandacht, alleen al door het scenario waarin de elegant kettingrokende Hannah als een fascinerende en wel heel menselijke vrouw met een compromisloos zoeken naar waarheid en

een scherp gevoel voor humor wordt voorgesteld, uitstekend vertolkt door een mooi oud wordende Sukowa. Eventuele lacunes in kennis (of de fragmentarische structuur) hinderen het kijken niet. Maar belangrijker nog is dat von Trotta zo perfect in overeenstemming blijft met de persoon van Hannah Arendt, die (eveneens) vindt dat mensen maar moeten opzoeken

wat ze niet weten. Toen William Shawn van de New Yorker er op wees dat ze beter geen Grieks kon gebruiken omdat de meeste van zijn lezers dat niet kenden, antwoordde Hannah Arendt: "Dan moeten ze het maar leren." Von Trotta heeft alweer een indringende film op haar conto geschreven. ✘

— EVELIEN VAN VESSEM

## DIDACTISCH DRAMA – CONTRA

**DE DUITS-AMERIKAANSE** filosoof van joodse afkomst Hannah Arendt is een van de knapste koppen van de twintigste eeuw. In talloze boeken, bijvoorbeeld *The Origins of Totalitarianism*, ging ze op zoek naar de wortels van het kwaad. Daarbij sloot ze zich niet op in haar academische ivoren toren, maar nam ze actief deel aan het publieke debat. Niet meteen een voor de hand liggend onderwerp voor een biopic? HANNAH ARENDT is opgehangen aan het proces tegen nazi en oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann, waarover Hannah Arendt begin jaren 60 verslag uitbracht voor het prestigieuze tijdschrift *The New Yorker*. Het resultaat was geen journalistieke reportage, maar een lijevig filosofisch werk dat in vijf afleveringen in het weekblad verscheen en als Eichmann in Jerusalem ook in boekvorm werd gepubliceerd (in het Nederlands door uitgeverij Atlas). Met haar opvatting over 'de banaliteit van het kwaad' veroorzaakte ze hevige controverse. Dat ze Eichmann afschilderde als een bureaucraat die zijn geweten had uitgeschakeld en niet langer tot denken in staat was, schoot bij velen in het verkeerde keelgat. Boze tongen verweten haar dat ze het nazikwaad vergoelijkte en dat ze de joden mee verantwoordelijk stelde voor de

Shoah. Het stond in de sterren geschreven dat de Duitse cineaste Margarethe von Trotta vroeg of laat bij Arendt zou uitkomen. Ze besteedde altijd al bijzondere aandacht aan de representatie van vrouwelijke personages, denk maar aan films zoals *Vision* (over Hildegard von Bingen), *Rosa Luxemburg* (over de Pools-Duitse filosoof) en *Die bleierne Zeit* (over RAF-activiste Gudrun Ensslin). In de proloog zien we hoe Eichmann door de Israëliëse geheime dienst wordt ontvoerd. In de volgende scène draait de camera om Hannah Arendt heen terwijl ze in haar New Yorkse appartement al rokend loopt te peinen over... Ja, over wat eigenlijk? Van in het begin is de achilleshiel van de film pijnlijk duidelijk. We zien Hannah Arendt terwijl ze voor zich uitstaart, kettingrookt, aan haar typemachine zit, kortom nadenkt en haar gedachten laat uitkristalliseren. Maar wat er precies in haar hoofd omgaat, blijft een raadsel. Barbara Sukowa, bekend van haar werk met Fassbinder (*Lola, Berlin Alexanderplatz*) en Von Trotta zelf (het is hun zesde gezamenlijke project), doordeesemt haar personage met een warme aardigheid. Ook Von Trotta en haar co-scenarist doen hun uiterste best om er iemand van vlees en bloed van te maken. Zo krijgen we veel nadruk op haar vriendenkring van intel-

lectuelen en ballingen, haar vriendschap met schrijfster Mary McCarthy en de liefde voor haar man, de Duitse filosoof Heinrich Blücher. Het is allemaal vergeefse moeite, om de eenvoudige reden dat mentale of intellectuele arbeid – de insteek van Von Trotta's didactische benadering – nu eenmaal niet dramatisch is. Wilde ze dat haar protagonist werkelijk tot leven kwam, dan had ze de film anders moeten opvatten. Ook de flashbacks naar Arendts Duitse tijd blijven steriele, verplichte nummertjes. Die gaan over haar veelbesproken relatie/verhouding met de filosoof Martin Heidegger, zowat Arendts intellectuele vader, die met steun van de nazi's universiteitsrector werd en tot 1945 lid van de nazipartij was. Wel knap is de manier waarop het proces tegen Eichmann in het narratieve geheel verweven zit. Von Trotta maakt hiervoor gebruik van authentieke zwart-witbeelden die ook al te zien waren in de uitstekende documentaire *Un spécialiste* (1999) van Eyal Sivan. Voor het overige blijft de vormgeving keurig, braaf en academisch. We voelen Arendts pijn niet over het onbegrip dat haar te beurt valt. Paradoxaal genoeg vervalt de prent op die manier net in het euvel dat haar criticiasters haar verweten. Zoals sommigen Arendt aanwreven een arrogante denkmachine zonder menselijke emoties te zijn, zo is HANNAH ARENDT een afstandelijke, gevoelloze film. Een gemiste kans in tijden waarin haar ideeën over kritiekloos conformisme aan de macht opnieuw bijzonder actueel zijn. ✘

— GORIK DE HENAU



BARBARA SUKOWA ALS HANNAH ARENDT (MET SIGARET)

**GENRE** Biopic

**REGIE** Margarethe von Trotta

**SCENARIO** Margarethe Von Trotta & Pam Katz

**FOTOGRAFIE** Caroline Champetier

**MUZIEK** André Mergenthaler

**CAST** Barbara Sukowa (Hannah Arendt), Axel Milberg (Heinrich Blücher), Janet McTeer (Mary McCarthy), Julia Jentsch (Lotte Köhler), Ulrich Noethen (Hans Jonas)

**PRODUCTIE** DE – LU – FR – 2012 – 113'

**DISTRIBUTIE** ABC

**RELEASE** 24 april